

DE ACTUALITEIT VAN HET BIOPOLITIEKE DENKEN

VAN MICHEL FOUCAULT NAAR HET *PENSIERO VIVENTE* VAN DE *ITALIAN THEORY*

Jens De Vleminck & Stijn De Cauwer

L'homme, pendant des millénaires, est resté ce qu'il était pour Aristote:
un animal vivant et de plus capable d'une existence politique;
l'homme moderne est un animal dans la politique
duquel sa vie d'être vivant est en question
Michel Foucault¹

Inleiding

Michel Foucault staat vandaag bekend als één van de meest geciteerde filosofische auteurs. Ruim vijftig jaar geleden verzekerde hij zich met *Les mots et les choses* (1966) van een plaats in de canon van het westerse denken. Vanaf het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw, zo betoogt Foucault daar, verschijnt de mens ten tonele als het subject dat voor het eerst ook zichzelf tot object van kennis verheft. In Foucaults analyse fungeert Immanuel Kants *Anthropologie in Pragmatischer Hinsicht* (1798) als een ijkpunt voor het ontstaan van de menswetenschappen in de moderne tijd. De mens, zoals die in deze context zijn opwachting maakt, is *in se* een eindig levend wezen. Zijn 'eindigheid' wordt daarbij voor het eerst niet meer als de afwezigheid van oneindigheid bepaald.

Samen met deze mens verschijnt de natuur in de moderne tijd voor het eerst als *levende* natuur. Dit is de natuur als het biologische leven, of als 'het leven zelf'. Het ahistorische beeld van de natuur, dat tijdens de klassieke periode in de zogenaamde 'natuurlijke historie' wordt gepresenteerd, komt zo in contrast te staan met de door en door tijdelijke (sterfelijke), levende (biologische) natuur, zoals die vanaf de moderne tijd in een autonome discipline wordt bestudeerd. In de biologie, de wetenschappelijke studie van de levende natuur, verschijnen het biologische leven en de historiciteit als innig met elkaar vervlochten. Het leven verschijnt als iets dat tijdelijk en dus fundamenteel eindig is. Foucault wijst daarbij tevens op de unieke plaats van de mens *in* deze levende natuur: "Meer in het

algemeen is de mens voor de menswetenschappen niet die volkomen eigen levensvorm (met een tamelijk bijzondere fysiologie en een bijna unieke autonomie); hij is een levend wezen dat vanuit het inwendige van het leven waarin hij volledig is opgenomen en waarvan zijn hele zijn is doortrokken representaties vormt die hem doen leven en die de basis vormen voor zijn buitengewone vermogen om zich het leven te kunnen voorstellen”.²

Als kennisvergaring integraal deel uitmaakt van wat het leven als ‘menselijk dier’ inhoudt, zo stelt Foucault, dan kan men zich voorstellen dat dergelijke kennis ook de mogelijkheid biedt om in het (eigen) biologische leven in te grijpen. Deze kwestie komt ook in Foucaults *Naissance de la clinique* (1963) reeds aan bod. In de context van de medische wetenschap verschijnt de tijdelijkheid van het leven er in de confrontatie met dood en ziekte, belichaamd in afzonderlijke individuen. Het thema van het ingrijpen in het biologische leven zal ook in Foucaults latere werk opduiken. Het leven en het levende worden daar niet meer louter in de context van de geneeskunde en de biologie behandeld. De focus komt te liggen op de wijze waarop zowel de medische als de biologische kennis in de moderne tijd *politiek* worden aangewend. In *La volonté de savoir* (1976) stelt Foucault: “Duizenden jaren lang is de mens gebleven wat hij voor Aristoteles was: een levend wezen, dat bovendien in staat is tot een politiek bestaan; de moderne mens is een wezen in wiens politiek zijn leven als levend wezen in het geding is”.³ Het is op dat moment dat de koppeling tussen Foucaults notie van het leven en zijn analyse van macht in de moderne tijd tot stand komt. Foucault spreekt in deze context over ‘biogeschiedenis’ (*bio-histoire*), ‘biomacht’ (*bio-pouvoir*) en ‘biopolitiek’ (*bio-politique*). Het is opmerkelijk dat deze begrippen, die door Foucault eerder schetsmatig worden uitgewerkt, aanvankelijk vrij onderbelicht blijven, maar na zijn dood systematisch worden opgepikt en een eigen leven gaan leiden.

Mede onder impuls van de postume publicatie van allerhande artikels, korte teksten en interviews, gekend als de zogenaamde *Dits et écrits* (1954-1984), en de systematische publicatie van de colleges aan het Collège de France (1971-1984) groeide ‘biopolitiek’ uit tot een specifiek onderzoeksthema in Foucaults late werk. Het onderzoek naar biopolitiek beperkte zich echter niet tot een interne discussie binnen het bloeiende Foucault scholarship. De verregaande impact ervan op de menswetenschappen en de sociale wetenschappen is van die orde dat sommige auteurs zelfs gewag maken van een heuse ‘biopolitieke wending’ in het denken sinds de jaren 1990.⁴ In wat volgt staan we kort stil bij het verschijnen van de notie ‘biopolitiek’ in Foucaults werk. We werpen een blik op de receptie en werkingsgeschiedenis van deze notie in het hedendaagse denken in het algemeen en op haar rol in de ontwikkeling van het *pensiero vivente* van de *Italian Theory* in het bijzonder.

Biopolitiek bij Foucault

In oktober 1974 geeft Foucault aan de staatsuniversiteit van Rio de Janeiro drie lezingen. Daarin introduceert hij de termen ‘biogeschiedenis’ en ‘biopolitiek’. In het verlengde van zijn zopas afgeronde Parijse collegereeks *Le pouvoir psychiatrique* (1973-74), waarin hij de transformatie van de geneeskunde en het ontstaan van het ziekenhuis als de locus van nieuwe medische disciplines behandelt, spreekt Foucault voor het eerst over ‘biogeschiedenis’. Hij verwijst hiermee niet enkel naar de eerder vermelde verknoping tussen het levende en de historiciteit ervan, zoals die verschijnt binnen de moderne geneeskunde, maar ook naar de effecten van de medische interventies op het niveau van het biologische, resulterend in een transformatie van het leven zelf.

In de loop van de achttiende eeuw voltrekt zich een maatschappelijke transformatie. De geneeskunde vormt zich om tot een sociale geneeskunde. Haar nieuwe en centrale preoccupatie wordt de volksgezondheid. Vanaf dan wordt de taak van de geneeskunde veel ingrijpender dan louter individuen van ziekte genezen. Ze dient vanaf dan de gezondheid van de hele maatschappij te bevorderen. De autoriteit en retoriek van de medische wereld krijgt een dermate centrale plaats in het politieke discours dat Foucault spreekt over een ‘somatocratie’. Mensen worden bestuurd aan de hand van medisch verantwoorde interventies. De sociale planning van steden, de oprichting van grote instellingen (bijvoorbeeld ziekenhuizen) en de collectie van statistische data over de gezondheid van de bevolking worden de regel.

Het is de Franse filosoof Georges Canguilhem, één van Foucaults ‘leermeesters’, die in *Le normal et le pathologique* (1943/1966) de oorsprong van het concept normaliteit in de negentiende-eeuwse geneeskunde situeert. ‘Normaliteit’ komt gelijk te staan met de doorsnee mens die te voorschijn komt bij de statistische verwerking van bevolkingsdata. ‘Normaliteit’ is dus eigenlijk een construct, zo maakt Canguilhem duidelijk, waarbij ‘het pathologische’ een zekere mate van statistische afwijking van die norm impliceert. Al snel zouden ‘normaliteit’ en ‘de normale mens’ van louter descriptieve ficties naar prescriptieve realiteiten evolueren.

Onder invloed van Canguilhem stelt Foucault dat mensen in de somatocratie worden geregeerd aan de hand van het bewaken van de vermeende grens tussen normaliteit en pathologie. De medische wereld helpt het mogelijk maken om op grote schaal in het leven van de mensen te interveniëren en om een vorm van regeren te ontwikkelen die niet alleen de individuele lichamen, maar ook de bevolking in zijn geheel betreft. Volgens Foucault is deze stap noodzakelijk in de ontwikkeling en de verspreiding van het kapitalisme. Voor de ontwikkeling van

het kapitalisme is het een vereiste dat elk lichaam afzonderlijk en de bevolking in haar totaliteit maximaal productief zijn.

Het is in deze context dat Foucault voor het eerst de notie biopolitiek introduceert: “De controle van de samenleving over de individuen voltrekt zich niet enkel via het bewustzijn of via de ideologie, maar ook via het lichaam en met het lichaam. Voor de kapitalistische samenleving is het de biopolitiek die voor alles van belang was, de biologie, het somatische, het lichamelijke. Het lichaam is een biopolitieke realiteit; de geneeskunde is een biopolitieke strategie”.⁵ Biopolitiek is de nieuwe wijze waarop de macht wordt gemedicaliseerd en waarbij het kapitalisme de lichamen op twee manieren gebruikt, controleert en onderwerpt, namelijk als individuele lichamen en als collectief lichaam. Biopolitiek impliceert zo de medicalisering van de individuele en collectieve lichamen met het oog op het maximaliseren van hun productiviteit.

In de biopolitiek komt de ‘biomacht’ tot uitdrukking, zo stelt Foucault. Met de term ‘biomacht’ onthult hij een bijkomend facet van de moderne biopolitiek, dat duidelijk naar voor komt in onder meer *La volonté de savoir*. De transformatie van de geneeskunde en de ontwikkeling van het kapitalisme voltrekt zich immers tegen de achtergrond van de transformatie van de soevereine macht. Foucault beschrijft deze transformatie als een verschuiving van een soevereine macht die het leven nam en liet leven naar een soevereine macht die het leven maakt en laat sterven: “We zouden kunnen zeggen dat de plaats van het oude recht om ter dood te brengen of in leven te laten is ingenomen door een macht die het leven in stand houdt dan wel in de dood stort”.⁶

Samen met de werking van biomacht werkt Foucault de karakterisering van biopolitiek in *La volonté de savoir* specifieker uit. Hij onderscheidt twee zaken die voordien werden samengenomen. Hij maakt een onderscheid tussen de anatomo-politiek van het menselijk lichaam en de biopolitiek van de bevolking. Daarbij wordt duidelijk dat de anatomo-politiek in het verlengde ligt van de disciplinerende die ook al in *Surveiller et punir* (1975) centraal stond. Tevens krijgt ‘biopolitiek’ een veel specifiekere betekenis dan voordien het geval was. Disciplinerende is gericht op individuele lichamen en werkt onder meer via instellingen, zoals scholen, gevangenissen, kazernes of ziekenhuizen. Biopolitiek is gericht op het controleren en reguleren van de bevolking als geheel of van de mens als species. Dit gebeurt onder meer door het ontwikkelen van een uitgebreide administratie en door het verwerven van statistische data. Daardoor kan men zaken als het geboorte- en sterftecijfer van de bevolking beheren. In deze specifieke zin, is biopolitiek een vorm van machtsuitvoering die complementair is met disciplinaire macht. Ondanks het feit dat in *La volonté de savoir* biopolitiek – als gericht op het maatschappelijk lichaam – enigszins wordt afgezonderd van het individualiserende

karakter van de disciplineren van het lichaam, is het duidelijk dat beide samengaan als facetten van de biogeschiedenis.

De biopolitiek, waarbij de mens als *Gattungswesen* centraal komt te staan, impliceert dat de biomacht zich uitdrukt via verschillende, historisch contingente dispositieven, zoals seksualiteit, ras, productiviteit, gezondheid, mortaliteit en vruchtbaarheid. Volgens Foucault is het seksualiteitsdispositief dermate belangrijk omdat seksualiteit het scharnier vormt tussen het *individuele* lichaam, waarop de disciplineren is gericht, en het *collectieve* lichaam in de biopolitiek. Het is in dat opzicht dan ook niet verwonderlijk dat Foucault de laatste jaren van zijn leven aan een studie van de geschiedenis van de seksualiteit wijdt.

La volonté de savoir, Foucaults eerste volume van wat uiteindelijk een driedelige geschiedenis zou worden, is echter allesbehalve eenduidig en onproblematisch. Een van de problemen waarmee Foucault in zijn biopolitieke analyse van het leven worstelt, is het thema van de dood, zoals dat vanuit de klassieke soevereine macht blijft doorwerken. Foucault stelt namelijk dat macht in de moderne tijd op het behoud en de sturing van het leven is gericht. De gerichtheid op het leven is zelfs zo groot dat dit, volgens Foucault, verklaart waarom de dood in toenemende mate uit de publieke ruimte wordt verbannen. Maar als macht gericht is op het (behoud van het) leven, waarom waren er dan in de twintigste eeuw zo veel regimes – zoals het nazisme en het stalinisme – die op een ongezien grote schaal mensen hebben vermoord? Hoe valt deze onvoorstelbare moordlust, die zich zelfs op industriële wijze voltrekt, te rijmen met de bewering dat macht op het behoud van het leven is gericht? Is dit een soort terugval naar oudere vormen van soevereine macht, of is er een soort omslag van een vorm van biopolitiek naar wat men thanatopolitiek is gaan noemen? Waarom lijkt biopolitiek zo vaak uit te monden in moord en uitroeiing van mensenlevens op grote schaal?

Foucault is zich duidelijk van deze vragen bewust. Hij realiseert zich dat biopolitiek en thanatopolitiek met elkaar zijn verweven. In *Il faut défendre la société* (1975-76) verklaart hij dit aan de hand van racisme. Racisme is voor Foucault een bepaalde denkwijze waarbij de gezondheid van een deel van de bevolking afhangt van het uitsluiten of vermoorden van een ander deel van de bevolking. Sommige groepen wordt het niet toegestaan om te leven. Het behoud van het leven van de bevolking vereist het verwijderen van groepen die het maatschappelijke lichaam ‘infecteren’. In het naziregime komen biopolitiek, het reguleren van de bevolking, disciplineren en een extreem racisme samen in een moordlustige combinatie. In plaats van een politiek die gericht is op het behoud van het leven, slaat deze combinatie om in een totaal zelfdestructieve politiek. Het trieste dieptepunt daarvan is het moment dat Hitler vanuit zijn Berlijnse bunker het beruchte telegram 71 verstuurt. De boodschap luidt dat geen enkele Duitser na

de val van het naziregime zou mogen blijven leven. Hitler veroordeelt daarmee de totale populatie tot de dood.

Foucaults worsteling met de spanningen in zijn denken geven aanleiding tot een nieuwe verschuiving die zich in de colleges van na 1976 voltrekt met het herformuleren van macht in termen van ‘bestuur’ (*gouvernement, gouvernementalité*) en ‘het sturen van gedragingen’ (*conduire les conduites*). Met de notie van bestuur reorganiseert Foucault wat hij eerder aan de hand van de noties ‘biogeschiedenis’, ‘biomacht’ en ‘biopolitiek’ trachtte uit te leggen. Deze noties zijn dus nog in het geding, maar ze blijven slechts op de achtergrond doorwerken. Ze staan in functie van Foucaults nieuwe onderzoeksfocus: de geschiedenis van de bestuurlijkheid. Toch is de onderlinge verhouding tussen biopolitiek en bestuurlijkheid zeker niet vanzelfsprekend. Foucault blijft zijn *work in progress* echter vanuit biopolitieke bekommernissen duiden. Hoewel hij de collegereeks *Sécurité, Territoire, Population* (1977-78) aankondigt als een verdere verdieping van de nog steeds vage notie ‘biomacht’, is elke expliciete vermelding van de term biopolitiek vreemd genoeg afwezig.

Foucault scheidt nog meer verwarring door zijn volgende lessenreeks *Naissance de la biopolitique* (1978-79) te dopen. Ondanks Foucaults zelfgekozen titel, zijn we hier wel degelijk getuige van het herijken van voorgaande discussies: macht wordt in kaart gebracht in termen van het sturen van gedragingen (*conduire les conduites*). Biomacht manifesteert zich via het besturen (*gouvernementalisation*) van de staat en het ‘staat-woorden’ (*étatisation*) van de gemeenschap. Biopolitiek verschijnt nu in een zeer specifiek licht. Foucault gaat die vorm van bestuurskunst bestuderen die volgens hem het bredere kader van de biopolitiek vormt, met name het liberalisme. Biopolitiek wordt op deze manier een onderdeel van deze bestuurlijkheid, namelijk het sturen en controleren van de lichamen en de populatie door middel van een uitgebreide administratie en de welvaartstaat. Foucaults analyse van biopolitiek in termen van bestuur of bestuurlijkheid transformeert zo tot een studie van de politieke rationaliteit en de ‘technieken van het zelf’.

Hoewel Foucault een hecht verband tussen biopolitiek, bestuurlijkheid en het ‘bestuurlijke regime van het liberalisme’ veronderstelt, is het niet helemaal duidelijk hoe het thema van de biopolitiek precies met het thema van de ethiek als levensstijl is verbonden. Desalniettemin lijkt het er sterk op dat Foucaults wending naar de bestuurlijkheid tegelijkertijd intens verknoopt is met het probleem van de subjectiviteit of het ‘zelfbestuur’, dat door Foucault wordt aangeduid als de ‘hermeneutiek van het zelf’. Ondanks het feit dat de ‘technieken van het zelf’ een integraal bestanddeel van de notie van bestuurlijkheid lijken te vormen, blijft ook deze piste stof voor verdere discussie.⁷

De proliferatie van een marginaal concept

Als Gilles Deleuze ooit zou hebben verklaard dat Foucaults werk meer impact had dan het zijne, aangezien de foucaultiaanse concepten meer bij de tijdsgeschiedenis aansloten, dan geldt dit zeker voor het concept biopolitiek. Deleuze noch Foucault hadden ooit kunnen voorspellen welke vlucht het begrip zou kennen. Enerzijds is dit opmerkelijk te noemen. Biopolitiek vormt immers het knooppunt van een transformatie in de moderne tijd die zich voltrekt binnen een veelvoud aan domeinen, zoals de geneeskunde, de economie, het recht en de politiek. Dit maakt dat Foucaults concept zwanger is van perspectieven, betekenissen, interpretaties en problemen. Anderzijds bepaalt deze conceptuele polyvalentie meteen ook het filosofische potentieel. Het maakt begrijpelijk waarom dit relatief marginale en zonder meer problematische begrip een ongezien appèl zou (blijven) uitoefenen op tal van intellectuelen, werkzaam in uiteenlopende disciplines. Niet alleen in de filosofie, maar evenzeer in de sociologie, de antropologie, de politieke theorie en de kunst- en de literatuurwetenschappen fungeert het concept als één van de *tools* uit de gereedschapskist voor het denken die Foucault wil aanreiken.

Een voorbeeld van hoe verschillende individuele auteurs elk op hun eigen manier met Foucaults concepten aan de slag gaan, treffen we aan in het werk van de Kameroense filosoof Achille Mbembe. Mbembe is een van de velen die het foucaultiaanse begrippenapparaat aanwendt binnen het postkoloniale denken. Hij argumenteert dat Foucaults biopolitieke analyse tekort schiet om de hedendaagse vormen van onderwerping te denken. Mbembe recupereert daartoe Foucaults notie van thanatopolitiek en werkt deze in termen van ‘necropolitiek’ verder uit als een volwaardig concept naast de concepten van soevereine macht en biomacht. Aan de hand van voorbeelden, zowel in Palestina en Afrika als in de Balkan, toont Mbembe aan hoe de dood de ultieme uitoefening van overheersing en verzet kan vormen.⁸

Ondanks de uiteenlopende ideosyncratische interpretaties van biopolitiek tekenen zich in de receptie ervan welbepaalde patronen af. Er zijn onder meer bepaalde inhoudelijk-geografische tendensen aanwezig. Zo is er sprake van een eerste, voornamelijk Anglo-Amerikaanse strekking in de receptie van Foucaults late werk die in belangrijke mate op Foucaults analyse van bestuurlijkheid en haar relatie tot het (neo-)liberalisme focust. Daar waar sommigen argumenteren dat Foucault eind jaren 1970 in de ban van de neoliberale agenda is geraakt, suggereren anderen dat Foucaults late werk juist opnieuw getuigt van zijn gecompliceerde preoccupatie met het marxistische gedachtengoed. Deze laatste visie – die voornamelijk bij Franse en Italiaanse auteurs voorkomt – presenteert Foucaults late werk dan ook vanuit de confrontatie met het post-marxistische denken. In wat volgt ligt de focus hoofdzakelijk op de Italiaanse receptie van Foucault. De biopolitiek wordt daar

immers specifiek gedacht als de levende kern van Foucaults denken over bestuurskunst.

De Italiaanse receptie

Nergens hebben Foucaults ideeën over biopolitiek een meer vruchtbare grond gevonden dan in Italië, waar een hele generatie politieke filosofen biopolitiek centraal in hun denken hebben geplaatst. Giorgio Agamben, Antonio Negri, Roberto Esposito, Paulo Virno, Maurizio Lazzarato, Franco 'Bifo' Berardi en anderen hebben de werking van biopolitiek zelf ingevuld en verder uitgewerkt. Hun studies waarin biopolitiek een groot belang krijgt, zoals *Homo Sacer* (1995) of *Empire* (2000), kenden een ongekend succes, ook ver buiten de politieke filosofie, en zelfs buiten de academische wereld. Volgens Esposito is het geen toeval dat Foucaults theorieën over biopolitiek zoveel weerklank hebben gevonden in Italië. Volgens Esposito is de verstrengeling van leven, politiek en geschiedenis in de Italiaanse filosofie altijd belangrijk geweest.

Wat opvalt bij al deze Italiaanse denkers is dat zij het wat betreft het grote belang van biopolitiek in de moderne tijd volledig met Foucault eens zijn. Tegelijkertijd achten zij het echter ook allen nodig om Foucaults theoretische hypothesen fundamenteel te herdenken. Agamben stelt dat biopolitiek altijd al het effect van soevereine macht is geweest. Hij breekt met de door Foucault voorgestelde periodisering en brengt biopolitiek terug tot de Romeinse tijd en het Romeinse recht. Zijn lezing van biopolitiek is ook ondubbelzinnig negatief: het 'paradigma' van biopolitiek is het concentratiekamp. In tegenstelling tot deze eenzijdig negatieve lezing, maakt Negri in zijn teksten die samen geschreven zijn met Michael Hardt, een onderscheid tussen biopolitiek en biomacht. Negri ziet biomacht als de diverse wijzen waarop ons leven tot in de kleinste details wordt gestuurd, gecontroleerd en geregulariseerd. Biopolitiek is daarentegen de mogelijkheid om op een lichamelijke manier verzet te bieden tegen het kapitalisme en de vormen van biomacht die er mee samen gaan. Lazzarato is op zijn beurt dan weer van mening dat Foucault onvoldoende oog heeft voor de rol van schuld in de manier waarop het leven van mensen wordt gestuurd en mensen worden gesubjectieerd. Hij vindt ook dat Foucault in zijn lezing van de ontwikkeling van het kapitalisme het belang van tekens en semiotiek miskent en dat hij foutief denkt dat de staat geen essentiële rol meer speelt in de werking van het kapitalisme.

Foucaults denkkader is misschien het meest fundamenteel herdacht door Esposito. In zijn gedetailleerde lezing van Foucaults werk in *Bíos* (2008) toont hij aan dat Foucault schippert tussen de verschillende mogelijke theoretische posities. Is biomacht een macht *over* het leven, of een macht *van* het leven? Behoort biopolitiek tot een fase na de periode waarin soevereine macht de dominante vorm

van macht was, of behelst biopolitiek juist een nieuwe vorm van soevereine machtsuitoefening? Was het naziregime het onvermijdelijke culminatiepunt van biopolitiek, of was het een specifiek exces met een terugkeer van de soevereine macht om mensen te doden? Volgens Esposito kan Foucault hier geen eenduidige antwoorden op bieden omdat zijn theoretisch kader niet adequaat is. De vraag hoe een politiek gericht op het leven kon uitmonden in de extreme moordlust van het naziregime kan volgens Esposito niet louter in termen van biopolitiek worden beantwoord. Als alternatief stelt hij zijn theorie over immuniteit voor. Pas als we het grote belang van het immuniteitsdenken in de moderne maatschappij inzien, kunnen we begrijpen waarom een politiek gericht op het behoud van het leven radicaal in het tegendeel omslaat en leidt tot enorm destructieve en uiteindelijk zelfdestructieve dynamieken. Op het moment dat Hitler telegram 71 verstuurde, was de politiek gericht op het leven volledig omgeslagen in een soort collectieve zelfdestructie, als een soort auto-immuunziekte. In de visie van Esposito ontwikkelt elke maatschappij mechanismen die de maatschappij zouden moeten beschermen tegen bepaalde bedreigingen, maar die uiteindelijk schadelijk voor de maatschappij zijn. De wanhopige pogingen om op verschillende plaatsen langs grenzen muren te bouwen om een maatschappij te beschermen tegen de vermeende bedreigingen van migratiestromen of tegen de ontregelende gevolgen van een geglobaliseerde economie zijn voor Esposito een voorbeeld hiervan.

Naar een *Italian Theory*?

De Italiaanse receptie van Foucault vormt de aanzet voor de specifieke interesse in de vraag naar de eigenheid van het denken in Italië. In het spoor van de interesse in de hedendaagse Franse en Duitse wijsbegeerte gaat sinds enige tijd meer en meer aandacht naar dit Italiaanse denken.⁹ Geïnspireerd door de trans-Atlantische interesse in Franse denkers als Foucault, Deleuze en Derrida die zich vertaalde in het op de kaart zetten van de *French Theory*, ijveren een aantal Italiaanse denkers met overzeese bekendheid sinds kort voor het op de kaart zetten van een heuse *Italian Theory*.¹⁰ Zij wijzen daarbij gretig op het 'Italiaanse verschil'. Waarin onderscheidt dit Italiaanse denken zich echter? Waarin bestaat dit Italiaanse verschil precies?

Ondanks de uiteenlopende invalshoeken van het Italiaanse denken bestaat er enige consensus over de permanente oppositie tegen staats- en biopolitieke machtsvormen, een doorgedreven kapitalismekritiek en de dispositie tot productief conflict. Toch zijn er ook nuanceverschillen. Zo pleit Antonio Negri voor een constituerende vorm van differentie, die niet leidt tot afscheiding en isolatie, maar tot weerstand en creatieve transformatie, terwijl voor Roberto Esposito de *Italian Theory* als theorie van conflict en strijd immanent door agonisme is gekenmerkt. Naast Negri en Esposito wordt het speelveld van de

Italian Theory uiteraard ook bepaald door Giorgio Agamben. Maar ook denkers als Paolo Virno en Gianni Vattimo moeten worden vermeld. Centrale thema's zijn onder meer de erfenis van het *operaismo* – een stroming in het Italiaanse marxisme die in de jaren 1960-70 een hoogtepunt kent –, het probleem van de politieke theologie en de kritiek op biomacht.

Ondanks het feit dat bovenvermelde thema's niet zelden onderling verweven worden behandeld, is het niet verwonderlijk dat 'biopolitiek' een belangrijke as van het Italiaanse denken vormt. Het thema van het leven sluit aan bij het Italiaanse denken als een 'denken in actie' (*un pensiero in atto*). Het is een denken dat in beweging is, maar ook een filosofie van de actie die relevant wil zijn voor de eigen tijd. Net zoals Foucaults 'historische ontologie' wil het 'levende denken' (*pensiero vivante*) de actualiteit van de eigen tijd kritisch bevragen en actief uitdagen.

De actuele (ir)relevantie van biopolitieke analyses

Mede onder invloed van het toenemende succes van deze Italiaanse filosofen en de impact ervan op andere domeinen dan de filosofie, heeft de term biopolitiek de voorbije vijftien jaar ingang gevonden in diverse disciplines, zoals de antropologie (Didier Fassin), de filosofie van biologie en geneeskunde (Nikolas Rose, Ian Hacking) of de literatuurtheorie (Eric Santner, Arne De Boever). Zoals Thomas Lemke in zijn boek over biopolitiek opmerkt, is de term een *buzzword* geworden, dat te pas en te onpas wordt toegepast.¹¹ De term wordt op zeer diverse manieren gebruikt. Het gevaar bestaat dat biopolitiek als concept zo breed is opengetrokken en geïnterpreteerd dat het een holle term wordt waarmee men aangeeft wat men maar wil. Veelbesproken filosofen zoals Slavoj Žižek, Alain Badiou of Jacques Rancière zien de meerwaarde van de term biopolitiek niet. Ze zijn van mening dat het niets anders is dan gewoon politiek op zich. Enerzijds lijkt de term te beantwoorden aan een hedendaagse nood. Het begrip biopolitiek lijkt zodanig te passen bij de huidige tijdsgeest dat het reeds veel onderzoekers tot originele analyses heeft geïnspireerd. Anderzijds lijkt men de term wat al te gemakkelijk te gebruiken zodat men hem op de meest diverse zaken kan toepassen.

Het opzet van dit themanummer is om de hedendaagse relevantie van theorieën over biopolitiek kritisch te herbekijken. De bijdragen in het nummer beogen een verfrissende en diverse blik op het hedendaagse biopolitieke denken te bieden. Zij doen daarbij voornamelijk beroep op Italiaanse denkers die vaak in de schaduw verkeren van de vandaag immer dominant aanwezige Giorgio Agamben en confronteren Agambens denken met een breed scala aan andere hedendaagse denkers en problematieken. Een Italiaans denker die in het Nederlandse taalgebied tot nog toe (en onterecht) onderbelicht is gebleven, is Paolo Virno. We kunnen van

hem in primeur een eerste Nederlandse vertaling publiceren. Het betreft een korte tekst over biopolitiek in het licht van Marx' *Het kapitaal*. De bijdrage van Sonja Lavaert plaatst het biopolitieke denken in een breder historisch perspectief. De focus ligt daarbij op de receptie van Thomas Hobbes' *Leviathan* en Niccolò Machiavelli's beschrijving van het oproer van de wolwerkers in de *Florentijns geschiedenissen* (1525) bij denkers als Giorgio Agamben, Carlo Ginzburg en Antonio Negri. Tim Christiaens en Massimiliano Simons werpen een kritische blik op het werk van Franco 'Bifo' Berardi. Van Berardi verscheen recent *De dodelijke omhelzing van het kapitalisme* (2016) als eerste Nederlandstalige volume uit zijn omvangrijke werk.¹² Vooralsnog niet in het Nederlands vertaald, doch wel in Engelse vertaling beschikbaar, is het werk van Roberto Esposito, één van de vooraanstaande pleitbezorgers van de *Italian Theory*. Stijn De Cauwer en Michiel Rys houden Esposito's theorieën over immuniteit tegen het licht. Zij bespreken Esposito's aanvullingen bij Foucault als een middenweg tussen Agambens negatieve en Hardt en Negri's positieve visie op biopolitiek, maar wijzen tevens op zowel de lacunes als het kritische potentieel van Esposito's denken. De toekomst van hedendaagse biopolitieke theorieën is precies ook de inzet van de afsluitende bijdrage van Joost de Bloois. Hij bevraagt het thema van de biopolitiek op een originele manier vanuit de confrontatie met een notie die vandaag evenzeer alomtegenwoordig is, met name het 'Antropoceen'.¹³ De kruisbestuiving van de foucaultiaanse erfenis met de door Paul Crutzen voorgestelde notie om ons huidige tijdvak te denken, revitaliseert Foucaults wijsgerige ambitie om onze eigen tijd en subjectiviteit kritisch te blijven denken en bevragen

Noten:

- 1 Foucault M., *La volonté de savoir. Histoire de la sexualité I*, Paris, Gallimard, p. 188.
- 2 Foucault M., *De woorden en de dingen. Een archeologie van de menswetenschappen*. Vert. W. van der Star. Amsterdam, Boom, 2010, p. 414.
- 3 Foucault M., *De wil tot weten. Geschiedenis van de seksualiteit I*. Vert. Peter Klinkenberg et al., Nijmegen, SUN, 1984, p. 141.
- 4 Zie bijvoorbeeld: Bottici C., 'Rethinking the Biopolitical Turn: From Thanatopolitical to the Geneapolitical Paradigm', *Graduate Faculty Philosophy Journal*, 36 (2015) 1, p. 175-197.
- 5 Foucault M., 'La naissance de la médecine sociale', in: *Dits et écrits. Deel II (1976-1988)*, Paris, Gallimard, 2001, p. 210; onze vertaling.
- 6 Foucault M., *De wil tot weten. Geschiedenis van de seksualiteit I*. Vert. Peter Klinkenberg et al., Nijmegen, SUN, 1984, p. 136.

7 Voor een inleiding tot het thema van de biopolitiek bij Foucault verwijzen we graag naar het werk van Rob Devos: Devos R., *Macht en verzet. Het subject in het denken van Michel Foucault*, Kapellen, Pelckmans, 2004; Devos R., *Biopolitiek en postfordisme*, Antwerpen, Garant, 2010.

8 Mbembe A., 'Necropolitics', in: Morton S. & Bygrave S. (eds.), *Foucault in an Age of Terror. Essays in Biopolitics and the Defence of Society*, New York, Palgrave MacMillan, p. 152-182.

9 Voor een inleiding tot de hedendaagse Franse en Duitse wijsbegeerte verwijzen wij respectievelijk naar: Ieven B., van Rooden A., Schuilenburg M. & van Tuinen S. (red.), *De nieuwe Franse filosofie. Denkers en thema's voor de 21ste eeuw*. Amsterdam, Boom, 2011; Celikates R., Gabriëls R., Hartle J.F., Lemmens P. & Lijster T. (red.), *De nieuwe Duitse filosofie. Denkers en thema's voor de 21ste eeuw*, Amsterdam, Boom, 2013.

10 Chiesa L. & Toscano A. (eds.), *The Italian Difference. Between Nihilism and Biopolitics*, Melbourne, re.press, 2009; Gentili D., *Italian Theory. Dall'operismo alla biopolitica*, Bologna, Il Molino, 2012; Esposito R., *Living Thought. The Origins and Actuality of Italian Philosophy*. Transl. Z. Hanafi, California, Stanford University Press, 2002.

11 Lemke T., *Biopolitics. An Advanced Introduction*, New York and London, New York University Press, 2011, p. 1.

12 Zie voor de bespreking: Christiaens T., 'Klaagzang voor de mensheid', in: *De Uil van Minerva*, (2017), te verschijnen.

13 Zie: Vandenbroucke Th. & Hemmerechts K., 'Leven we in het Antropoceen?', in: *Karakter. Tijdschrift van wetenschap*, 56 (2016), p. 25-27.